

УРОКИ

ГОЛОКОСТУ

№ 4 (64), жовтень–грудень, 2020 р.

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

**XXI ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС УЧНІВСЬКИХ РОБІТ
«ІСТОРІЯ І УРОКИ ГОЛОКОСТУ»
ім. І. Б. МЕДВИНСЬКОГО**

Як же я сумую за цим. На жаль, цього року не зможу брати участь у конкурсі, але моє серце назавжди там. Стільки нових можливостей, знайомств, досвіду та емоцій за тих три дні отримуюєш, які відчуються, наче окреме маленьке життя. Цей конкурс відкриває нові таланти й мотивує розвиватися далі. Завдяки команді УЦВІГ, їхнім проектам і цьому конкурсу, я знайшла себе та справу свого життя. Дякую, що зацікавили, навчили нового, відкрили таку складну тему. Щиро вдячна й рада, що мала змогу бути там і відчувати це все. Нехай XXI конкурс буде таким самим класним, як і попередні. Бажаю майбутнім учасникам, організаторам та журі наснаги, сил, мотивації та продуктивності, а також щоб цього року наreshiti зустрілися всі в одному залі!

Каріна Болддін, м. Самгородок, Вінницька область

**XXI ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС
УЧНІВСЬКИХ РОБІТ «ІСТОРІЯ І
УРОКИ ГОЛОКОСТУ»
ІМ. І. Б. МЕДВИНСЬКОГО**

ПРИЙМАЄМО ЗАЯВКИ НА УЧАСТЬ ДО 10 ЛЮТОГО
ЗА ФОРМОЮ.
ГОТОВІ РОБОТИ ЧЕКАЄМО ДО 10 КВІТНЯ

ПОЛОЖЕННЯ

**про організацію та проведення XXI Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту»
ім. І. Б. Медвинського, 2020/2021 навчальний рік**

Реалізуючи ідеї, викладені в Декларації Стокгольмського міжнародного форуму з Голокосту, а також Резолюції ООН про встановлення Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, і вважаючи своїм обов'язком зробити посильний внесок у збереження пам'яті про жертви геноциду, Український центр вивчення історії Голокосту повідомляє про проведення у 2020/2021 навчальному році серед учнів середніх загальноосвітніх закладів України конкурсу дослідницьких та творчих робіт «Історія і уроки Голокосту».

У рамках майбутнього конкурсу діятимуть секції дослідницьких робіт:

- «Історія Голокосту на теренах України» (але вітаються також роботи аналітичного та порівняльного характеру, присвячені загальноєвропейській історії Голокосту);
- «Доля ромів (циган) в окупованій Україні у 1941-1944 рр.»;
- «Історія євреїв на українських землях у міжвоєнний період»;
- «Голокост та інші геноциди ХХ століття».

Також працюватимуть секції творчих робіт, присвячених долі євреїв у період Голокосту:

- художніх (малюнки, скульптури, музичні твори тощо);

- літературних;
- мультимедійних проєктів (фільми, інтерактивні застосунки тощо).

Розділ I. Мета конкурсу

1. Поглиблення знань школярів з історичної проблематики Голокосту та інших геноцидів ХХ ст., популяризація вивчення цих тем серед учнівської молоді.
2. Розвиток навичок дослідницької і аналітичної діяльності під час відбору матеріалу і написання роботи з обраної теми.
3. Пошук нових фактів, документів, свідчень про події Голокосту та інших геноцидів ХХ ст. в Україні і за її межами, введення їх у науковий обіг.
4. Виховання у молоді толерантного поводження, поваги до людей іншої національності, свідомого ставлення до міжетнічних проблем.

Розділ II. Підготовка конкурсу

Для підготовки конкурсу створюється Оргкомітет у складі науковців, викладачів історії ЗВО, вчителів шкіл.

До участі у конкурсі запрошуються учні 9–11 класів загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, професійно-технічних училищ. Особи, які бажають взяти участь у конкурсі, подають заявки до Українського центру вивчення історії Голокосту, заповнюючи форму за посиланням <https://forms.gle/gHhAgg1WnTRDJM9z5> на сайті або в соцмережі. Термін подання заявок – до **10 лютого 2021 р.** Для допомоги авторам робіт з 1 лютого 2021 р. щодня, крім вихідних, з 14:00 до 17:00 діє консультаційний пункт в онлайн-форматі (за попередньою домовленістю електронною поштою).

Виконані роботи потрібно відправити в **електронному** і роздрукованому вигляді на адресу Центру до **10 квітня 2021 р.** включно; такі, що надійшли після 10 квітня 2021 р. або не надіслані в електронному вигляді, не розглядатимуть. Для художніх робіт має бути фото або скан-копія високої якості. Роботу вважатимуть отриманою лише після письмового підтвердження про це з боку Організатора.

Отримані роботи попередньо рецензують фахівці з зазначеної проблематики. Роботи, які не відповідають тематиці та рівню вимог конкурсу, можуть бути відхилені й не допущені до захисту. До кінця квітня всім тим, хто пройде відбір, буде повідомлено про їхню участь у конкурсі.

Перевіряючи роботи, рецензенти оцінюють їх за десятибальною системою за такими критеріями:

1. Формулювання теми.
2. Постановка завдання (актуальність, мета, питання для дослідження).
3. Оформлення та використання джерел і літератури.
4. Викладення матеріалу.
5. Аналітична робота. Формулювання висновків.

Роботи, що в сумі набрали менше ніж 8 (вісім) балів, буде відхилено.

Розділ III. Вимоги до роботи

До участі допускаються роботи, виконані українською і російською мовами.

На титульній сторінці вгорі потрібно зазначити організатора конкурсу – Український центр вивчення історії Голокосту, потім назву конкурсу, тему роботи, прізвище та ім'я автора повністю, назву навчального закладу, відомості про наукового керівника (прізвище, ім'я, посада), контактний номер телефону, електронну адресу. Зразок оформлення титульної сторінки подано у Додатку 2 до цього Положення.

У вступній частині роботи необхідно сформулювати актуальність обраної теми, причини її вибору, мету і методи дослідження, можливості застосування. В основній частині має бути викладено фактичну канву дослідження у цілісній, взаємозалежній і послідовній побудові. Найбільш оригінальною частиною роботи є висновок, саме в ньому квінтесенція дослідження. Тому він має бути конкретним, базованим на матеріалі основної частини.

Дотримання вимог з оформлення роботи, списку використаних джерел і літератури та посилань є одним із критеріїв оцінювання.

Вимоги до оформлення для творчих робіт (літературні твори, малюнки, скульптурні й музичні твори тощо) та дослідницьких робіт у форматі відео: разом із роботою потрібно надіслати титульний аркуш (зразок наведено у Додатку 2), на окремих сторінках подати анотацію (до

500 слів) про головну ідею та зміст роботи, список використаних джерел та літератури.

Вимоги до оформлення дослідницьких робіт:

1. Обсяг роботи (без списку джерел і літератури та додатків): мінімум – 20 сторінок, максимум – 35 сторінок.
2. Поля в документі: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.
3. Текст має бути вирівняно за шириною сторінки.
4. Шрифт: Times New Roman, 14-й кегль.
5. Міжрядковий інтервал: 1,5.
6. Міжабзацний інтервал: 0.
7. Текст розлогої цитати (більше ніж 4 рядки) подавати як вставку (без лапок, зі звуженням відступів на 1 см); шрифт: Times New Roman, 12-й кегль; міжрядковий інтервал: 1.
8. Примітки посторінкові, внизу сторінки; нумерація приміток наскрізна (по всій роботі).
9. Шрифт приміток: Times New Roman, 12-й кегль.
10. Міжрядковий інтервал у примітках: 1.
11. Посилання на джерела та літературу – у квадратних дужках безпосередньо в тексті.
12. Нумерація сторінок:
  - титульну сторінку не нумерувати;
  - нумерацію починати зі сторінки зі змістом роботи;
  - номер сторінки ставити у нижньому правому куті сторінки арабськими цифрами; нумерація наскрізна (єдина для тексту, списку джерел і літератури та додатків).
13. Кожен розділ має починатися з нової сторінки (опція «Розрив сторінки»). Пункти розділів не треба починати з нової сторінки.
14. Додатки до роботи подавати наприкінці роботи, після списку використаних джерел і літератури.
15. Таблиці, графіки, карти та інший візуальний матеріал подавати як додатки і нумерувати (наприклад: Додаток 1). Легенду подавати під зображенням, нижче – джерело, звідки його взяли.
16. Обов'язкові компоненти роботи:
  - титульна сторінка;
  - зміст;
  - вступ;
  - текст роботи, поділений на розділи (і підрозділи);
  - висновки;
  - список джерел і літератури;
  - необов'язкові елементи – додатки (таблиці, графіки, карти, зображення тощо).
17. У змісті роботи обов'язково потрібно вказати номери сторінок усіх структурних частини.
18. У тексті використовувати поліграфічні (кутові) лапки «». За потреби одночасно використати два види лапок спочатку ставити поліграфічні лапки, а в них – подвійні: «...“...”...».
19. Слід розрізняти тире (–) і дефіс (-). Тире – це пунктуаційний знак, а дефіс – орфографічний.

Порядок зазначення категорій джерел у списку використаних джерел і літератури (вимоги до оформлення списку джерел і літератури наведено у Додатку 1 до цього Положення)

1. Джерела.
  - 1.1. Неопубліковані (архівні документи).

- 1.2. Опубліковані (збірки документів, окремі публікації документів).
- 1.3. Періодика.
- 1.4. Джерела усної історії.
- 1.5. Фільми.
- 1.6. Візуальні джерела (плакати, карти тощо).
- 1.7. Джерела в електронному форматі.
2. Література.
  - 2.1. Монографії, збірки статей, брошури, тези конференцій.
  - 2.2. Статті.
3. Довідкові видання, енциклопедії, словники.
4. Електронні ресурси.

Список використаних джерел і літератури подавати за алфавітом (спочатку тексти кирилицею, а потім – латиницею).

Нумерація джерел у списку джерел і літератури має бути окремою для кожної категорії.

Розділ IV. Захист робіт і визначення переможців

Захист робіт відбудеться у **травні 2021 р.** Всіх допущених до участі в конкурсі повідомлять про це до **кінця квітня 2021 р.**

Для захисту кожний здобувач готує виступ (до 5–7 хвилин) із викладенням основних ідей роботи. Під час виступу є можливим використання мультимедійних засобів. Другим етапом захисту стануть відповіді на запитання опонентів, а саме присутніх учнів, учителів, членів журі, гостей конкурсу. Активність учнів-опонентів, їхній рівень поінформованості, виявлений у запитаннях, враховують під час підбиття загальних підсумків. До початку захисту учасники мають можливість ознайомитися зі змістом робіт.

Під час захисту члени журі звертають увагу на уміння стисло охарактеризувати роботу; якість відповідей на запитання; поінформованість у проблематиці Голокосту в цілому; полемічні здібності. За цими критеріями відбувається оцінювання виступів здобувачів.

Право на визначення формату проведення захисту робіт (офлайн або онлайн) Організатор залишає за собою. Про це буде завчасно повідомлено учасникам захисту на сайті та офіційній сторінці Українського центру вивчення історії Голокосту в соцмережі.

Розділ V. Нагородження переможців

Усіх учасників конкурсу, які беруть участь у захисті робіт, нагороджують дипломами, літературою за тематикою історії Голокосту, загальноісторичними виданнями, художніми творами, іншими призами. Також найкращим конкурсантам буде надано можливість участі у різних молодіжних конференціях, семінарах і школах з проблематики історії Голокосту.

Роботи потрібно надсилати обов'язково в електронному варіанті та у роздрукованому вигляді (звичайною поштою).

Поштова адреса: Український центр вивчення історії Голокосту 01011, Київ-11, вул. Генерала Алмазова, 8, кім. 109; тел./факс: (38044) 285-90-30

Електронна адреса: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Сторінка в Інтернеті: www.holocaust.kiev.ua

Сторінка в соціальній мережі: <https://www.facebook.com/uhcenter?ref=hl>

Обов'язково просить письмове підтвердження, що Вашу роботу отримано.

Додаток 1

Вимоги до оформлення списку використаних джерел і літератури та посилань у роботах

Список джерел і літератури наприкінці роботи	Посторінкові посилання
<i>Архівне джерело (державний архів, архів. установи)</i>	
Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. Еврейские политические партии и организации. – Оп. 1. – Спр. 9.	ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 34.
<i>Архівне джерело (приватний архів)</i>	
Архів родини Колодіїв (Миколаїв, Львівська обл.).	Лист Володимира Яніва до Романа Колодія від 17 липня 2005 р. – Арк. 1 // Архів родини Колодіїв (Миколаїв, Львівська обл.).
<i>Фільм</i>	
Refusniks / Реж. Л. Біаліч. – Лос-Анджелес: Foundation for Documentary Projects, 2007. – 112 хв.	Refusniks / Реж. Л. Біаліч. – Лос-Анджелес: Foundation for Documentary Projects, 2007. – Хв. 24:28.
<i>Плакат, листівка</i>	
Родина-мать зовёт! (1941) / Худ. И. Тоидзе.	Родина-мать зовёт! (1941) / Худ. И. Тоидзе.
<i>Офіційні державні й міжнародні документи</i>	
1. Конституція України (28 червня 1996 р.).	1. Конституція України (28 червня 1996 р.). – Ст. 53*.
2. Положения о губернских и уездных земских учреждениях (1 января 1864 г.) // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881). – Санкт-Петербург: Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. – Т. 39 (1864 г.). – Ч. 1 (законы № 40457–41318). – № 40457.	2. Положения о губернских и уездных земских учреждениях (1 января 1864 г.). – Гл. III. Предметы ведомства и пределы власти земских учреждений. – П. 73 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881). – Санкт-Петербург, 1867. – Т. 39 (1864 г.). – Ч. 1 (законы № 40457–41318). – № 40457.
3. The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe [Helsinki Declaration] (1 August 1975).	3. The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (1 August 1975). – Pt. III*.
* Ст. – стаття; Pt. – point, part.	

Список джерел і літератури наприкінці роботи	Посторінкові посилання
<i>Джерела в електронному форматі</i>	
Звернення Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 березня / Електронний ресурс: http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434 , відвідано 08.05.2017.	Звернення Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 березня / Електронний ресурс: http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434 , відвідано 08.05.2017.
<i>Усноісторичне свідчення</i>	
Інтерв'ю з Кравчук Ларисою Семенівною від 18 березня 2017 р.; м. Кам'янець-Подільський. Інтерв'юер: Надія Уфимцева.	Інтерв'ю з Кравчук Ларисою Семенівною від 18 березня 2017 р.; м. Кам'янець-Подільський. Інтерв'юер: Надія Уфимцева.
<i>Монографія</i>	
Малаков Д. В. Кияни. Війна. Німці. – Київ: Амадей, 2008. – 364 с.	Малаков Д. В. Кияни. Війна. Німці. – Київ: Амадей, 2008. – С. 34.
Stampfer S. Families, Rabbis and Education. – The Littman Library of Jewish Civilization: Oxford, 2010. – 414 p.	Stampfer S. Families, Rabbis and Education. – The Littman Library of Jewish Civilization: Oxford, 2010. – P. 265.
<i>Стаття з журналу</i>	
Нахманович В. Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє?.. (Роздуми до 70-річчя кийівської масакри 29–30 вересня 1941 р.) // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 105–121.	Нахманович В. Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє?.. (Роздуми до 70-річчя кийівської масакри 29–30 вересня 1941 р.) // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 111.
* Б. а. – без автора (автор(ка) статті не вказані).	
<i>Стаття з газети</i>	
Довганов В. Справедливість или уравниловка? // Известия. – 1989. – 10 декабря. – С. 4.	Довганов В. Справедливість или уравниловка? // Известия. – 1989. – 10 декабря. – С. 4.
<i>Багатотомне видання</i>	
Грушевський М. С. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. – Київ: Наукова думка, 1995. – Т. 7: Козацькі часи до року 1625. – 650 с.	Грушевський М. С. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. – Київ: Наукова думка, 1995. – Т. 7: Козацькі часи до року 1625. – С. 318.
Якщо авторський колектив (редколегія) складається з трьох і більше авторів, зазначають лише імена трьох перших (насамперед головного редактора).	
<i>Стаття зі збірки</i>	
Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941–1943 // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 23–24 червня 2005 р. – Київ: Сфера, 2005. – С. 126–140.	Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941–1943 // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 23–24 червня 2005 р. – Київ: Сфера, 2005. – С. 139.
<i>Збірка документів</i>	
Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: В 5 кн. – Кн. 1: Историческая топография и хронология событий / Сост. Т. Евстафьева, В. Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.	Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: В 5 кн. – Кн. 1: Историческая топография и хронология событий / Сост. Т. Евстафьева, В. Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – С. 210.
<i>Електронний ресурс</i>	
Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів // Історична правда. – 2012. – 16 січня / Електронний ресурс: http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/16/55531/ , відвідано 26.05.2012.	Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів // Історична правда. – 2012. – 16 січня / Електронний ресурс: http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/16/55531/ , відвідано 26.05.2012.

У разі повторного цитування того самого автора, якщо посилання на його працю внизу сторінки розміщені поруч, наводити повну назву видання не потрібно, натомість вживається словосполучення «Там само».

Наприклад (якщо змінилася лише сторінка):

1. Журба О. Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності. – Київ, 1993. – С. 5.
2. Там само. – С. 32.

Або (якщо змінився том):

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ, 1995. – Т. 7: Козацькі часи до року 1625. – С. 127.
2. Там само. – Київ, 1992. – Т. 2: XI–XIII вік. – С. 44.

У разі цитування не за першоджерелом зазначають безпосереднє джерело цитування після уточнення «Цит. за:».

Наприклад:

1. Цит. за: Маслійчук В. «Новоприбавочные классы»: спроба світського навчального закладу у Харкові 1765–1775 років // Київська Академія. – 2013. – Вип. 11. – С. 152.
(У тексті Володимира Маслійчука першоджерелом є: Володажченко О. З історії Харківського Колегіуму в XVIII віці // Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. – 1927. – № 6. – С. 113.)

На цей текст, тобто статтю Ольги Володажченко, якщо він не був опрацьований особисто, посилатись не можна. Коректно посилатися лише на текст Володимира Маслійчука.)

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

XXI Всеукраїнський конкурс учнівських робіт
«Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського

Робота на тему:
«ПЕРШЕ ПУБЛІЧНЕ ПРИГАДУВАННЯ БАБИНОГО ЯРУ (ВЕРЕСЕНЬ, 1966 р.):
ВИХІД ЗА МЕЖІ РАДЯНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ»

Виконала: учениця Василенко Галина
№ класу
назва навчального закладу
науковий керівник ППБ
посада наукового керівника
контактний тел., email

Місто, рік

ПРОЄКТ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ» / «МЕРЕЖА ПАМ'ЯТІ»

**ПРОЄКТ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»
ТРИВАЄ І ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ**

Наблизився до завершення непростий 2020 рік. Це час підбиття підсумків, аналізу проведеної роботи, оцінювання здобутків, складання планів на майбутнє. Незважаючи на карантинні обмеження, робота у проєкті відбувалася дистанційно. Проєкт «Захистимо пам'ять» у 2020 р. було трансформовано. На новому етапі він дістав назву «Мережа пам'яті» і має на меті залучати нових людей, які відчувають поклик зберігати пам'ять про загиблих у Голокості співгромадян у своїх місцевостях. Ми переживаємо складні часи, однак електронні способи співпраці і спілкування сприяють розширенню кола однодумців.

Чотири зустрічі в рамках проєкту відбулися 5, 10, 12 і 17 листопада 2020 р. Це були вебінари для вчителів-учасників проєкту зі Львівської, Вінницької та Житомирської областей. Учасниками вебінарів були також координаторка проєкту з Меморіалу убитим євреям Європи з Берліна Олександра Вроблевська, директор Центру вивчення історії Голокосту Анатолій Подольський, координатори освітньої частини проєкту Віталій Бобров та Ольга Педан-Слепухіна. Під час листопадових зустрічей було розглянуто важливі теми.

5 листопада відбулося обговорення здобутків проєкту у 2020 р. та планів на 2021–2023 рр. Координаторка проєкту Олександра Вроблевська поінформувала про події у проєкті. Етап 2011–2019 рр. «Захистимо пам'ять» завершився. Проєкт «Мережа пам'яті» вперше з 2021 р. заплановано на 3 роки, і це дасть змогу складати стратегічні плани. Одне з таких важливих завдань – передати керівництво проєктом Україні, віддати відповідальність тим, хто проживає в Україні й зацікавлений у продовженні проєкту. Ще одним завданням є пошук нових форм співпраці. Важливо, щоб

усі складові проєкту були пов'язані між собою і могли бути використані в педагогічній сфері. Учасники отримуватимуть необхідні консультації, як провести відведення землі під меморіал, як проводити дослідження. Активні групи на місцях братимуть відповідальність за результати проєкту. Важливим залишається питання утримання, ремонту та догляду уже споруджених меморіалів. Не в усіх місцях цю проблему успішно вирішено, хоча відповідальність лежить на місцевих громадах, які є власниками цих меморіалів, однак не завжди усвідомлюють це. Інша проблема – виготовлення паспортів для всіх меморіалів із метою надання їм статусу пам'яток місцевого значення, адже ще не всі вони внесені до українського реєстру пам'ятників. Цим питанням займається юрист проєкту Світлана Шеремета. Наступного року буде створено нову сторінку проєкту в інтернеті, яка представлятиме результати роботи і на якій можна буде розгорнути віртуальний простір для відвідування меморіалів. У планах є співпраця з учасниками подібних проєктів у Білорусі та Росії для обміну досвідом.

У новому проєкті буде застосовано археологічне, георадарне та лідарне дослідження конфліктних ландшафтів, де земля була вражена війною тощо. У Бердичеві, Мізочі, Райгороді й Колодянці буде створено рельєфи ландшафту. Ця робота буде супроводжуватися дослідженням документів та інших джерел інформації. Оцінити проєкт – це означає не поставити оцінку в балах, а зрозуміти його потреби. Вчителі, які працюють в умовах великих обмежень часу, коштів, структури, потребують підтримки і створення прийнятної атмосфери для роботи з учнями над темами, що не завжди сприймаються позитивно. Учасники зустрічі поділилися тим, які форми роботи вони застосовували на місцях, працюючи в проєкті, розмірковували про те, що хотіли б робити в майбутньому і чого досягти.

Онлайн-зустріч 10 листопада була хвилюючою. Учасники говорили про форми вшанування загиблих, про те, як важливо перейти від статистики до спогадів і відновлення пам'яті про конкретних людей-односельців. Місця пам'яті мають працювати і мати значення для громади, щоб люди розуміли, що у цих місцях відбулося. Тому важливо встановити імена, відчуття втрату, усвідомити, що означає ця подія для конкретних людей. Олександра Вроблевська поділилася прикладами досвіду вшанування загиблих у Польщі – у проєкті «Люди не цифри» («Ludzie, nie liczby»). Даріуш Попела, чемпіон світу з веслування на байдарках, заснував фонд, що займається пошуком і відновленням імен загиблих євреїв на півдні Польщі. Учасники його проєкту відновили імена 2300 людей із трьох містечок. Ці імена було написано на пам'ятниках, встановлених на старих єврейських цвинтарях. Учні місцевих шкіл взяли патронат над цими меморіалами.

Учасники вебінару обговорювали питання про дні та форми вшанування й особливий зміст цих заходів. Зокрема, один з архітекторів проєкту Тарас Савка розповів про способи та форми вшанування імен загиблих у різних країнах.

Вебінар 12 листопада було присвячено психологічним аспектам роботи з темою Голокосту. Гостьова лекторка проєкту практичний психолог Вікторія Касьян провела тренінгові вправи з учасниками й розповіла про те, які типові складнощі постають перед людьми, що працюють з темою Голокосту, та як їх долати.

Завершальну зустріч 17 листопада було присвячено методичному посібнику для вчителів, створеному в рамках проєкту «Мережа пам'яті» у 2020 р. Авторами й упорядниками матеріалів є кандидат історичних наук, директор Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолій Подольський, Віталій Бобров та Ольга Педан-Слепухіна. У виданні ідеться про те, як організувати меморіальні візити до місць масових поховань. Учителі-учасники мали змогу ознайомитися з текстом посібника, який містить теоретичні та аналітичні матеріали щодо політики пам'яті та меморіалізації місць масових поховань у різні історичні періоди; загальні рекомендації, методичні розробки для роботи з учнями під час підготовки та проведення меморіальних візитів до місць пам'яті; списки наукової, навчально-методичної літератури та посилань на інтернет-ресурси.

Під час вебінару відбулося обговорення повного кінцевого варіанта тексту посібника та доповнення його прикладами, досвідом і відгуками вчителів, які брали участь у проєкті «Захистимо пам'ять».

Закінчився черговий рік проєкту, який успішно реалізується в Україні з 2011 р. Чимало роботи вже зроблено. Однак ще більше справ чекає попереду, на дорогах пам'яті.

Ольга Педан-Слепухіна, співкоординаторка проєкту

ВИСТАВКА «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ». МАСОВІ ПОХОВАННЯ ЧАСІВ ГОЛОКОСТУ В УКРАЇНІ: КИЇВ, БЕРДИЧІВ, ВІННИЦЯ, КІВЕРЦІ

Наша пересувна виставка «Захистимо пам'ять» у жовтні – грудні 2020 р. експонувалася у трьох містах в Україні: у Києві, Бердичеві, Вінниці. З 27 січня 2021 р. виставка відкрита у Ківерцях (біля Луцька). Ми дуже радіємо, що виставка доступна для відвідувачів, звісно, за дотримання необхідних протиепідемічних правил. Ми щиро дякуємо музеям за співпрацю!

**КИЇВ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ**

Від 23 жовтня до 13 листопада 2020 року в експозиційному просторі музею для відвідувачів була доступною нова тематична виставка «Захистимо пам'ять». Масові поховання часів Голокосту в Україні», присвячена однойменному проєкту, який утілює партнерство не лише інституцій, а й держав.

Під час відкриття виставки у Києві

Ми розповідаємо про Голокост – один із найболочіших і найвиразніших виявів травматичного досвіду, який пережила Україна в період Другої світової війни. Проєкт здійснено за допомогою фонду «Меморіал загиблим євреям Європи» у співпраці з Українським центром вивчення історії Голокосту за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини. Велику роль у реалізації задуму відіграє підтримка Посольства Федеративної Республіки Німеччина в Україні.

У відкритті виставки у Києві взяли участь представники Українського центру вивчення історії Голокосту, Надзвичайний і Поважний Посол Федеративної Республіки Німеччина в Україні Анка Фельдгузен, заступник міністра закордонних справ України Василь Боднар та вчительки історії, учасниці проєкту «Захистимо пам'ять» Катерина Конопко (м. Плисків, Вінницька область) та Олена Гроза (м. Івано-Пілля, Житомирська область).

Фонд «Меморіал убитим євреям Європи» (Берлін) і Український центр вивчення історії Голокосту (Київ) щиро

дякують Національному музею історії України у Другій світовій війні за інтерес, гостинність та співпрацю під час проведення виставки.

БЕРДИЧІВ

Першими відвідувачами нашої пересувної виставки в Бердичеві були, зокрема, Галина Шулятицька та Михайло Вайншельбойм, які пережили Голокост. Кілька стендів присвячені історії їхніх сімей. Сердечно дякуємо їм за те, що вони поділилися з нами родинними спогадами та фото. Щиро дякуємо також директору Музею історії міста Бердичева за представлення нашого проєкту.

Інформація Українського центру вивчення історії Голокосту

Виставка у Бердичеві

ПРОЄКТ «БАБИН ЯР: ПАМ'ЯТЬ НА ТЛІ ІСТОРІЇ»

СЕРІЯ ВЕБІНАРІВ ПРОЄКТУ «БАБИН ЯР: ПАМ'ЯТЬ НА ТЛІ ІСТОРІЇ»

Жовтень–листопад позначилися новими здобутками проєкту «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії»: за ці два місяці було проведено серію вебінарів про пам'ять Бабиного Яру для освітян та широкої публіки. Цього разу тематика вебінарів стосувалася методик та інструментів дистанційного навчання за допомогою ресурсів проєкту, а також більш конкретних аспектів вшанування пам'яті про Бабин Яр.

Ключовим у проведенні вебінарів був наголос на пам'яті, а також на спробах провести паралелі між історією та пам'яттю Бабиного Яру та історією і пам'яттю про інші місця пам'яті жертв Другої світової війни у різних селах, містечках та містах України.

Для участі зареєструвалося більше ніж 120 осіб. Ми дуже дякуємо усім слухачам за їхні запитання та активну участь у проведенні вебінарів. Назви та зміст кожного з восьми вебінарів подаємо нижче, усі записи нині є у відкритому доступі.

1. Завдяки кому пам'ять про Бабин Яр існує. Персоналії, що вплинули на наші уявлення про Бабин Яр.

У вебінарі йдеться про тих, хто доніс пам'ять про події Бабиного Яру після війни, а також завдяки кому цю пам'ять вдалося захистити в умовах радянського тоталітаризму та зберегти у незалежній Україні. Наведені історії допоможуть скористатися методом біографічного навчання на основі матеріалів проєкту.

2. Архітектура пам'яті. Архітектурні проєкти меморіалізації Бабиного Яру від 1945 р. дотепер.

Перший архітектурний проєкт меморіалізації теренів Бабиного Яру відбувся ще 1945 р. З тих пір пройшло принаймні три офіційні конкурси, матеріали при них є доступними у відкритих джерелах. Які концепції намагалися передати автори? Які образи обирали? Чому жоден із результатів досі не втілено у життя? Під час вебінару говоримо також про освітній потенціал матеріалів цих конкурсів.

3. Мозаїка пам'ятників. Як постав меморіальний проєкт Бабиного Яру.

На теренах Бабиного Яру та навколо них постало вже понад 30 пам'ятників, пам'ятних знаків і таблиць. За кож-

ним із них – своя історія, свій погляд на трагедії цього місця. У вебінарі говоримо про історії виникнення деяких із них і розказуємо, де знайти інформацію про інші. Також порушуємо питання вшанування пам'яті Бабиного Яру в освітньому процесі.

4. Бабин Яр і ми у пошуках пам'яті. Вшанування жертв Другої світової війни в Україні сьогодні.

Пам'ять Бабиного Яру та фізичний і меморіальний простір Бабиного Яру досі у динаміці. Схожою є ситуація з іншими місцями пам'яті по всій країні, зі вшануванням різних жертв Другої світової війни та інших, переважно трагічних, подій нашої історії. Куди веде цей рух, яка в ньому наша роль? Чи є один правильний напрям розвитку? Разом із героями документального фільму «Бабин Яр: у пошуках пам'яті» обговорюємо ключові аспекти формування та розвитку історичної пам'яті як такої, розглядаємо способи використання цього фільму в освітньому процесі.

5. Що ви хотіли б дізнатися про Бабин Яр, але соромилися спитати? Частина 2.

Друга сесія відповідей науковців проєкту на запитання слухачів щодо Бабиного Яру: історії, території та пам'яті. Перший вебінар запитань–відповідей відбувся у квітні 2020 р., його запис також доступний для перегляду.

6. Пам'ять та маніпуляції. Досвід громадської боротьби за пам'ять Бабиного Яру від 1940-х до сьогодні.

Від другої половини 1940-х років і до сьогодні навколо меморіалізації Бабиного Яру точаться суперечки. Із дивною послідовністю виникають проєкти вшанування, сповнені ідеологічних та історичних маніпуляцій. Жоден із цих проєктів поки що не було втілено завдяки системному опору громадськості та інших небайдужих осіб. Хто головні актори цих процесів? І що пропонують замість сумнівних проєктів борці за пам'ять Бабиного Яру різного часу? Окрему увагу приділяємо способам виховання критичного мислення та активної громадянської позиції крізь призму наявних матеріалів.

7. Пам'ять про «Бабини Яри» України. Вебінар-практикум.

Під час вебінару-практикуму обговорюємо спільне та відмінне у пам'яті про Бабин Яр у Києві та інші подібні

місця злочинів нацистського режиму. Що ми взагалі маємо на увазі під словосполученням «Бабини Яри»? Як співвідноситься пам'ять про жертви Другої світової війни та інші локальні місця пам'яті? Під час вебінару-практикуму учасники мали нагоду розказати про свої населені пункти та місцеві традиції пам'яті й освітні виклики, щоб разом знайти відповіді на ці запитання. Велику частину вебінару присвячено інструментам дистанційного навчання.

8. Кожному своє? Інклюзивна пам'ять про жертви Бабиного Яру.

Під час вебінару говоримо про практики пам'ятання представників різних груп загиблих: наскільки близькими або далекими одна від одної були та є ці практики, чи завжди ситуація лишалася однаковою. Ми також намагаємося проаналізувати, як і чому чергувалися між собою інклюзивна пам'ять, співпраця та «змагання» жертв. Наприкінці йдеться про розділ «Пам'ятні дати» Інтерактивного путівника для вчителя та про те, коли ми взагалі згадуємо про Бабин Яр.

Усі записи вебінарів можна переглянути в окремому розділі «Вебінари для вчителів» на головній сторінці Інтерактивного путівника для вчителя або на ютуб-каналі УЦВІГ. Щиро запрошуємо тих, хто з різних причин не зміг доєднатися до вебінарів, ознайомлюватися із цими записами.

Нагадуємо, що проект «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» здійснюється Українським центром вивчення історії Голокосту, Українським інститутом національної пам'яті, Громадським комітетом для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, Музеєм історії міста Києва за підтримки Українського інституту національної пам'яті та Благодійної ініціативи «Українсько-єврейська зустріч» (Канада).

Усі складові проекту доступні онлайн за посиланням <http://memory.kby.kiev.ua/>

Пряме посилання на Інтерактивний путівник для вчителя <http://osvita.kby.kiev.ua/>

ОСВІТНІ ПОДІЇ

ОСВІТНІЙ СЕМІНАР-ШКОЛА «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ В УКРАЇНІ: ВИВЧЕННЯ, ВИКЛАДАННЯ, ПАМ'ЯТЬ»

Незвичайний і, водночас, надзвичайний 2020 рік! Хто б міг подумати, що всі заходи УЦВІГ можуть відбуватися виключно в онлайн-форматі? Кому б спало на думку, що Літня школа проходитиме у грудні? 2020 рік поставив усе догори дригом!

12 грудня 2020 р. завершився черговий Освітній семінар-школа «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять». Цей семінар мав відбуватися у м. Кам'янець-Подільський улітку. Через пандемію ми були змушені запланувати його в незвичному для себе й учасників форматі, а це зумовило розподіл семінару-школи на дві частини, одна з яких відбулася влітку, а друга – взимку.

У другій частині програму було розподілено так, щоб можна було працювати ввечері п'ятниці та весь суботній день. Адже, на відміну від літа, наші учасники зайняті на своїй основній роботі.

Друга онлайн-частина видалася, переважно, практичною. Більшу частину навчального часу ми відвели на огляд викликів у викладанні такої чутливої теми, як історія Голокосту, підбору джерельної бази для використання під час уроків і виховних заходів для різних вікових категорій учнів (література, візуальні джерела, щоденники і спогади, короткометражне кіно тощо), а також потенціалу музейної педагогіки.

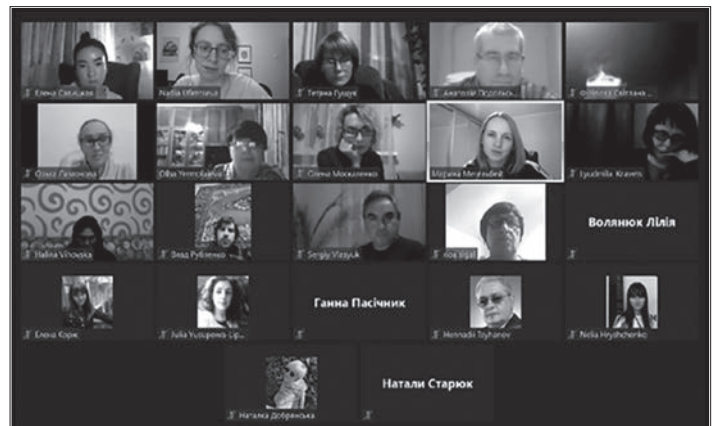
Викликом для нашої команди став підрахунок годин, які зазначали в сертифікатах про підвищення кваліфікації учасників. Адже через онлайн-формат зарахування годин

треба було зробити гнучким, відповідно до кількості відвіданих занять і виконаних завдань.

Ми вдячні всім учасникам семінару-школи за сумлінну і якісну роботу в непростих умовах пандемії! Традиційно учасники були винагороджені комплектами книжок, які надійшли їм поштою.

Цей семінар-школу проводить Український центр вивчення історії Голокосту щороку у співпраці з Меморіалом «Яд Вашем» (Єрусалим) та за підтримки Асоціації єврейських громадських організацій та общин України (ВААД України) й посольства Держави Ізраїль в Україні.

Ольга Лімонова, координаторка Літньої школи

Учасники семінару-школи під час роботи у форматі онлайн

***

У липні-серпні 2020 року мав честь бути запрошеним до освітнього семінару-школи «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять». Робота семінару проходила у програмі Zoom в онлайн-режимі.

На першій зустрічі кожен учасник висловив свої очікування від роботи. Це і розширення комунікаційного кола, і відкриття нового напрямку науково-методичної роботи, і поповнення особистого інформаційно-методичного кейсу (знання, уміння, навички).

Після вступного слова організаторів відбулася лекція «Термінологія та хронологія подій Голокосту в Європі та Україні», яку провів директор УЦВІГ Анатолій Подольський. Лекції пана Анатолія – це завжди розкіш інтелектуального спілкування. Першою ключовою тезою лекції є застереження, що тоталітаризм може повернутися будь-коли і будь-де. Про це застерігає і Тімоті Снайдер у праці «Чорна земля»: «Те поєднання ідеології та обставин, яке виникло у 1941 році, більше не повториться, але поява подібної ситуації цілком можлива». Голокост як застереження.

Друга теза – про Голокост як складову історії України. Ми не розглядаємо Голокост відірвано від інших подій, тільки цілісне сприйняття подій у контексті світової та української історії дасть можливість зрозуміти суть явища. Голокост як складова.

І нарешті, теза про роль пересічної людини в історії. Нічого в цьому світі не відбулося б без «звичайних мужиків». Людська поведінка в екстремальних умовах антисемітської пропаганди є непередбачуваною. Хтось став Праведником, хтось пішов на співпрацю, комусь же було байдуже. Голокост як вибір.

Практикум Надії Уфімцевої «Єврейська історія, культура і традиції на теренах України» розширив наші знання про історію єврейського народу, про дві мови – їдиш та іврит, про традиційні заняття євреїв і про те, чим і чому євреї ніколи не займалися. Власне, шукали відповідь на запитання: «Хто такі євреї?». Тепер знаємо.

Приємним відкриттям було заняття пані Ноа Сігал. Пані Ноа, моя землячка, народилася на Волині, живе і працює в Ізраїлі. Вона представила нам концепцію викладання історії Голокосту в міжнародній школі вивчення і викладання історії Голокосту при Яд Вашем.

Мистецтвознавиця Ірина Климова запропонувала роздивитись репродукції творів відомих майстрів на тему Голокосту. Хотіла почути думку учасників семінару щодо того, яке зображення більше впливає на почуття, викликає більше емоцій. Мене найбільше вразила серія картин Михайла Туровського «Голокост», яка привертає увагу занадто реалістично зображеними муками жертв, де передусім відчуваєш жах. Ми багато читаємо, слухаємо про Голокост, але тут ось він перед вами, без наукових термінів і хронологічних таблиць. Це страшно. Страшно взагалі уявити, як це могло статися.

Образотворче мистецтво, на відміну від наукових текстів, створене, щоб впливати на споглядача, викликаючи у нього емоції.

Гнів, гіркота, безсилля, горе...

І знову до пам'яті, і знову про пам'ятники. Практикум Ольги Лімонової «Робота пам'яті і робота з пам'ятниками» стосувався питання меморіалізації Бабиного Яру. Мене ж це заняття повернуло у спогади...

«Ми ступили на землю Бабиного Яру погідного листопадового вечора. Ми – це учасники семінару-школи “Вчимося з минулого – діємо заради майбутнього: навчання про історію Голокосту і права людини”, який проходив 1–5 листопада 2019 р. у Києві.

Пам'ятник дітям викликає сильні емоції суму і співчуття. Іграшки розстріляних дітей, і легенький натяк, що це єврейські діти.

Циганська кибитка в пам'ять про ромів, що були розстріляні. Єврейське кладовище... Але...

Ми перебуваємо в одному з багатомодних місць Києва, тут станція метро, тут заповнені транспортом вулиці, тут сквер, парк, місце відпочинку, мамочки з візочками, відпочивальники з тивом...

Тут і тим, хто знає історію цього місця, легко забути, по чому ходимо. Виросли цілі покоління, для яких Бабин Яр скоріше є місцем для прогулянок, ніж місцем пам'яті.

...У листопаді дуже рано темніє. Мегаполіс жив своїм життям, ми підійшли до Менори. Сакральний знак, розташований біля місця, показує, що ми справді у яру. Тут збереглася одна із відрог колись глибокого та широкого Бабиного Яру. Саме біля Менори і відбулася найбільш емоційна подія під час нашого відвідування цього меморіального місця. Саме тут Артур Бергер, член правління TOLI, сказав каддіш. Ця молитва прозвучала в пам'ять тих, хто був убитий тільки за те, що народився. Це найбільш вражаюче місце».

Знову проєкт УЦВІГ пройшов на одному подиху. Знову усе мобільно, інформативно, емоційно.

Висловлюю свою підтримку громадянської позиції УЦВІГ, і особисто директора А. Ю. Подольського, яка полягає у несприйнятті проєкту меморіалізації Бабиного Яру, який зніщований і спонсорований російськими олігархами. Питання щодо вшанування жертв Бабиного Яру й облаштування в ньому меморіалу має перебувати винятково у віданні та під контролем Української держави й українського громадянського суспільства і не може бути передане в руки іноземних громадян чи приватних структур. Цю державницьку позицію Анатолій Юхимович висловив і під час роботи освітнього семінару-школи «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять». Висловлюю жаль щодо підтримки президентом України саме проєкту спорудження Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр», що спонсорується з РФ, яка офіційно і неофіційно є для України державою-агресором.

*Сергій Власюк, учитель історії ЗОШ I–III ступенів
сmt Сенкевичівка, Волинська область*

***

2020 рік особливий, як і літній семінар-школа «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять», адже навчання ми завершили в грудні. Для мене це третя спроба стати учасницею школи. Це навчання запам'ятеється мені, і саме з ним порівнюватиму наступні.

Хочу почати з того, що вся програма була дуже продуманою, актуальною і структурованою, тож тут лише можна сказати слова вдячності Надії Уфімцевій та Ользі Лімонової.

На мою думку, недоліком онлайн-навчання є брак спілкування наживо, проте комфортна атмосфера, яку для нас створила команда УЦВІГ під керівництвом Анатолія Юхимовича, дала можливість відчути, що ти перебуваєш у колі друзів, і налаштуватися на плідну працю.

Методичні прийоми й техніки, які використовували наші вчителі, я взяла до своєї педагогічної скарбнички. Тут хочу згадати такі заняття: «Мова ворожнечі» Надії Уфимцевої, «Короткометражне кіно у викладанні» Ноа Сігал, «Огляд викликів та пошук рішень» Віталія Боброва та Надії Уфимцевої.

Ідея випереджальних завдань теж є дуже цікавою і ефективною. Адже це дає можливість налаштуватися на певну тему і підготувати запитання до лектора. Лекційні заняття, які мені найбільше запам'яталися: «Регіональна

культура пам'яті про Голокост в сучасній Україні» Анатолія Подольського, «Жіночі історії Голокосту та геноциду» Марти Гавришко, «Ставлення нееврейського населення до окупаційного режиму та його злочинів» Андрія Усача, «Злочини нацизму і сталінізму: про (не)потрібність і (не)можливість порівняння» Володимира Склякіна.

Насиченість, ефективність та корисність цього навчання важко переоцінити.

*Олена Москаленко,
вчителька історії, м. Полтава*

«ВЧИМОСЯ З МИНУЛОГО – ДІЄМО ЗАРАДИ МАЙБУТНЬОГО»

У жовтні–листопаді 2020 р. продовжилася освітня співпраця між УЦВІГ та Інститутом вивчення та викладання Голокосту і прав людини ім. Ольги Ленгель (Нью-Йорк). Після перенесення дат, додаткового набору учасників і тривалої підготовки нарешті відбулася онлайн-школа для близько 30 учасників з усієї країни.

Упродовж дев'яти онлайн-зустрічей учасники та лектори обговорювали питання інтеграції навчання про історію Голокосту та освіти у сфері прав людини, розглядали історичні та методичні кейси, брали участь у практикумах і обговореннях, формували власні плани щодо покращення такої освіти у своїх навчальних закладах. Додаткові матеріали, надіслані лекторами та ведучими заздалегідь, відеолекції, пошукові завдання та практичні завдання допомагали максимально урізноманітнити навчання й обмін досвідом, а також встигнути досягнути чимбільший обсяг матеріалу.

Дуже доповнила дискусії участь освітян із середньої та вищої школи, викладачів курсів підвищення кваліфікації, вчителів історії та інших гуманітарних дисциплін (література, рідна та іноземна мова тощо).

Ми щиро дякуємо міжнародній команді лекторів і тренерів, а також усім учасникам за підтримку та внесок у роботу онлайн-школи.

Дуже важливо також, що цього року семінар-школа відбулася за співфінансування Інституту імені Ольги Ленгель та Голландського єврейського гуманітарного фонду (Dutch Jewish Humanitarian Fund). Пропонуємо вашій увазі відгуки учасників.

***

Навчання про історію Голокосту і права людини

Хочу щиро подякувати науковцям та співробітникам УЦВІГ, Інституту досліджень Голокосту та прав людини ім. Ольги Ленгель за надану чудову можливість розвинути мої методичні та практичні навички і професійні компетентності, ознайомитися із сучасними унікальними методами навчання, досвідом упровадження викладання історії Голокосту, забезпечення обміну інформацією з колегами та розширення контактів для реалізації дослідження теми Голокосту та інших геноцидів.

Онлайн-школа дала мені можливість задуматися про багатоманітне сучасне суспільство і роль учителя у поширенні серед молоді знань про історію Голокосту і права людини.

Ангела Карімова, Чернівецька ЗОШ І–ІІІ ступенів № 5

***

Довго чекала на семінар, до останнього надіялася, що зустрінуся зі «старими» друзями і познайомлюся з новими.

І ось урочисте відкриття навчального семінару. Привітні обличчя організаторів, гарні слова, все це надало впев-

Учасники онлайн-школи під час роботи

неності, що у нас усіх, організаторів і слухачів, усе вийде. Місяць промайнув, як один день. І сьогодні я хочу подякувати усім лекторам, які не просто викладали фактаж, а разом зі слухачами під час лекцій обговорювали і отримували відповіді. Сподобалось, що як учні ми отримували завдання, виконували їх, презентували.

Так трапилося, що під час нашого навчання 28 жовтня я відвідала місце масових розстрілів євреїв у с. Германівка Обухівського району в 1919 р. Масові погроми були в кожному населеному пункті, але хто це робив, згадують не завжди. Можливо, це завдання для істориків-краєзнавців?

Учителі, які читають курс громадянської освіти, отримали багаж знань для використання на заняттях. Для себе уточнила окремі дати, цифри, дані, отримала відповіді на запитання, які мене хвилювали. А ще я познайомилася з цікавими людьми. А це головне в житті!

...Шановні лектори! Ви – чудові! З нетерпінням чекаю на сертифікат, щоб показати своїм учням. Вони чітко контролювали мій розпорядок дня упродовж місяця і дивувалися, що їхня вчителька ще навчається. До нових зустрічей!

Тамара Шепелявенко, Ставківська ЗОШ І–ІІІ ступенів

Інформація УЦВІГ

ВИСТАВКА «(НЕ)ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ»

«(Не)дитячі історії» – це проєкт і пересувна виставка, у яких розповідаються історії одинадцяти дітей і молодих людей (євреїв, ромів та українців), які проживали переважно на окупованих теренах України під час Другої світової війни та Голокосту. Герої виставки розказують нам про різний досвід: переслідування, дискримінацію, втечу, порятунк, загибель, участь у спротиві. Ми дізнаємося про їхні життя, стосунки з оточенням, представниками влади. Невід’ємною складовою виставки є розповіді сучасних молодих людей із різних країн Європи, і з України також. Відвідувачі виставки та гіді можуть стати співавторами проєкту, поділившись власними історіями.

Виставка розпочала роботу у м. Вознесенськ у ліцеї «Інсайт». Нижче наведено розповідь вчительки Олени Савицької про цей досвід.

Детальніше із інтерактивною виставкою та всіма матеріалами можна ознайомитись на сайті проєкту. Відповідний розділ є також на сайті УЦВІГ.

Проєкт «(Не)дитячі історії» підтримується Федеральним міністерством закордонних справ Німеччини в рамках програми посиленої співпраці Східного партнерства 2019/20 з громадянським суспільством і є співпрацею з транснаціональним проєктом «Вчимося пам’ятати» («Erinnerung lernen») єврейської громади Дюссельдорфа.

Партнером проєкту та виставки є освітня платформа «Stories that Move», на якій зібрано та оформлено у короткі відеокліпи історії молодих людей із країн Європи, і України також, у рамках проєкту Будинку Анни Франк.

Інформація Українського центру вивчення історії Голокосту

Виставка у Вознесенську

Я хочу розповісти вам про наш досвід співпраці з УЦВІГ у рамках проєкту «(Не)дитячі історії». Разом зі мною у проєкті як гіді виставки брали участь учениці 11 класу Єлизавета Андрющенко і Маргарита Тарічева.

Загалом мотивація до участі у проєкті у всіх членів нашої команди була різною, тобто у кожного своя. Я вже досить давно зацікавилася проблематикою трагедії Голокосту, брала участь у різноманітних заходах і проєктах УЦВІГ. Тож розуміла, що цей досвід так само не буде зайвим, і отримані знання я зможу якісно інтегрувати у свою педагогічну діяльність. Що ж до дівчаток-гідів, то для них було

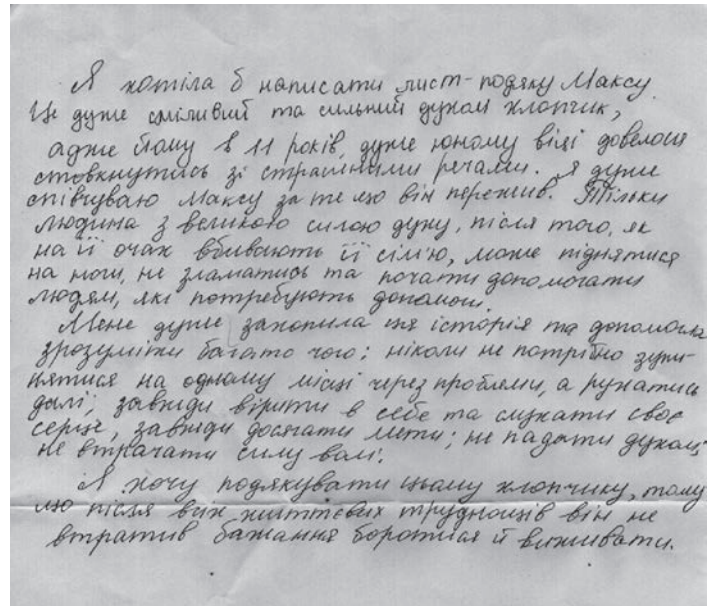
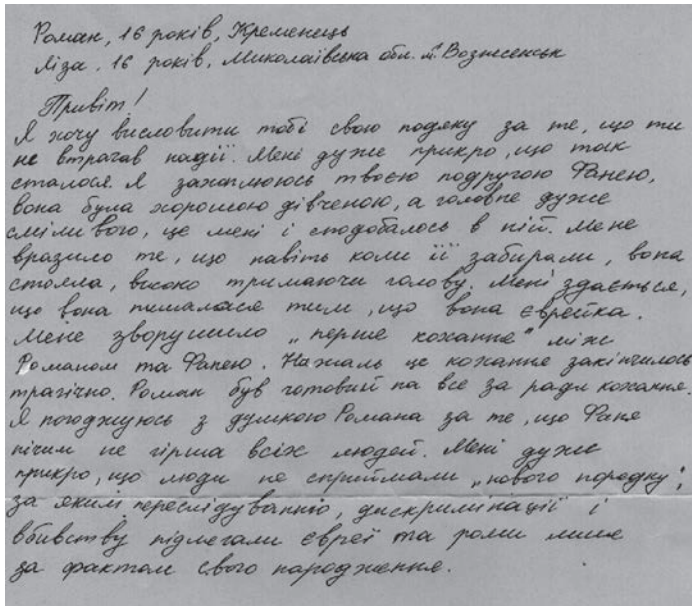
Малюнок учня ліцею «Інсайт» про героїв виставки «(Не)дитячі історії»

важливо отримати мотиваційний поштовх – побачити факт олюднення історії, читати з підручника історії не просто сухі факти, цифри статистичних даних, а подивитись на історичні події крізь призму людських життєвих історій. А також важливо заглибитись у тему Голокосту та зрозуміти життя звичайних дітей і підлітків під час війни. Зрозуміти простих людей тієї епохи, які так само, як і ми, хотіли жити і намагалися віднайти шанс на порятунок. Спільними у нашій мотивації були, звісно, спілкування та співпраця з людьми з різних куточків України, новий досвід, нові знання та нові емоції.

Відповідно до розробленого календаря виставка мала перебувати в нашому освітньому закладі 16–29 листопада, але затрималась аж до 25 грудня. Робота з виставкою нас настільки захопила, у нас було стільки ідей і знань, якими ми хотіли поділитися, що час летів просто неймовірно швидко. Гідами нашої виставки були учениці 11 класу ліцею – Маргарита Тарічева та Єлизавета Андрющенко, відвідувачами – учні 10–11 класів нашого ліцею та вчителі суспільно-гуманітарного напрямку м. Вознесенськ.

Ми використовували різноманітні інтерактивні форми роботи з аудиторією. Оскільки наші відвідувачі вже були ознайомлені з темою Другої світової війни та Голокосту, вони вільно долучались до обговорень та дискусій, могли свідомо зіставляти факти, робити висновки, відповідати на запитання. А також порівнювати сучасні проблеми дискримінації та прояви нетерпимості з (не)дитячими історіями дітей та підлітків тієї епохи. Вчителі ж, які відвідували виставку, хоч і онлайн, під час обговорень обґрунтовували свою думку виключно крізь призму своїх досвіду і знань.

Листи учнів ліцею «Інсайт» до героїв виставки «(Не)дитячі історії»

У своїй роботі окрім пересувних постерів із власне історіями ми послуговувалися інтерактивною платформою «Stories that move». Сучасні історії молодих людей, що стикалися з приниженням, упередженням, дискримінацією, дуже вдало інтегрувалися у виставку й були перехідними від одного постера до іншого.

Обов'язковою складовою роботи виставки був етап рефлексії. Загалом рефлексію ми використовували як на початковому, так і на кінцевому етапі (вправи на платформі «Stories that move» та листи до героїв виставки). Саме через свої узагальнення і ототожнення учні змогли поділитися власними переживаннями, почуттями, враженнями про випадки дискримінації та протидію їй.

На нашу думку, можливості виставки є досить широкими. Матеріали виставки, зокрема її електронний варіант та платформу «Stories that move», я вже використовувала на уроках всесвітньої історії (тема «Німеччина у 20-30-х рр. XX ст.») та курсу громадянської освіти (теми «Стереотипи та дискримінація», «Конфлікти, та шляхи їх подолання»). Також можливо звертатися до них на виховних заходах різної тематики, зокрема присвячених ушануванню жертв трагедії Голокосту.

Враження від виставки і в мене, і в дівчат-гідів є лише позитивними. Ми отримали величезне задоволення від роботи з відвідувачами виставки. Нам було приємно спостерігати за тим, як вони аналізують історії та залишають позитивні відгуки.

Також ми дуже вдячні безпосередньо пані Надії Уфімцевій, пану Віталію Боброву та пані Євгенії Кіфенко, які всіляко полегшували процес «нашого влиття та розуміння» виставки, налаштовували на позитив і мотивували своїм працелюбством!

Ми вважаємо, що ефект від виставки є більш ніж позитивний. Вона допомагає дітям збагнути, що питання дискримінації, упереджень тощо, які гостро поставали в часи Другої світової війни, на жаль, не втратили свою актуальність і досі. Виставка змушує нас аналізувати й проводити паралелі, щоб порівняти проблеми минулого й сучасності. Варто долучатися до проєкту, щоб донести до багатьох дітей ідеї співчуття, моральності та відповідальності за свої слова і вчинки, а також сформувані світогляд дитини, яка розумітиме, що таке стереотипи і, найголовніше, що їх необхідно викоринювати.

Олена Савицька, вчителька історії та правознавства у Вознесенському ліцеї «Інсайт», Миколаївська область

НАУКОВІ ПОДІЇ

ОНЛАЙН-ПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ КНИЖКИ ВЕНДІ ЛАУЕР «ФУРІЙ ГІТЛЕРА. НІМЕЦЬКІ ЖІНКИ У НАЦИСТСЬКИХ ПОЛЯХ СМЕРТІ»

13 грудня 2020 р. відбулась перша онлайн-презентація довгоочікуваного українського перекладу книжки Венді Лауер «Фурії Гітлера. Німецькі жінки у нацистських полях смерті».

Під час Другої світової війни на окупованих Німеччиною східних територіях дотичними до місць учинення масштабних нацистських злочинів проти людства стали близько пів мільйона німецьких жінок. У книжці представ-

лено історії декількох молодих німецьких жінок, які через різні життєві обставини, бажання професійних здобутків або особисту відданість нацистським ідеям опинились вічна-віч із Голокостом і геноцидом. Деякий час вісім із три-

Учасники онлайн-презентації. У центрі – докторка В. Лауер

надцяти жінок, про яких іде мова у виданні, були тісно пов'язані з окупованою Україною. Вони відвідували гетто у Львові, Рівному і Дрогобичі, були спостерігачками «акцій» у Тернополі, Бучачі та Житомирі, а деякі з них стали вбивцями у Львові та Гряді. Ці жінки були вчительками, медсестрами, секретарками або ж дружинами нацистів. Венді Лауер досліджує, як саме їхні професійні або родинні зв'язки впливали на їхні споглядання та навіть участь у вчиненні злочинів. Окрему увагу авторки присвячено подальшим долям жінок, їхнім розповідям про побачене та почуте. Повоєнні судові розслідування, розглянуті у дослідженні, демонструють, як гендерні стереотипи та уявлення ставали на заваді покаранню злочинниць і пошуку справедливості тими, хто вижив у гетто та концентраційних таборач.

Під час заходу виступили Ольга Крекотень із Відділу преси, освіти і культури Посольства США в Україні, Венді Лауер, авторка книжки, Вікторія Іваненко, перекладачка, Анатолій Подольський, кандидат історичних наук, директор Українського центру вивчення історії Голокосту, Марта Гавришко, кандидатка історичних наук, наукова співробітниця Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Модераторкою онлайн-заходу була Надія Уфимцева, наукова редакторка українського перекладу.

Спікерки та спікер зазначили у своїх виступах, яким важливим є видання українського перекладу книжки Венді Лауер «Фурії Гітлера. Німецькі жінки у нацистських полях смерті». Вони звернули увагу на те, що проблемні питання, які досліджує авторка, – про участь німецьких жінок у війні, геноциді та Голокості, не лише допомагають доповнити знання про історію Другої світової війни, а й підштовхують до роздумів про межі відповідальності, про розуміння справедливості та пам'ять. Марта Гавришко також звернула увагу на те, що ця книжка відкриває для українських дослідників і дослідниць перспективи для дослідження історії та досвіду українських (таких, що мешкали на території сучасної України) пересічених жінок під час Другої світової війни і як об'єктів насильства, і як його акторок. Учасниці погромів, перекладачки, шпигунки, співтворчині антисемітської пропаганди, бенефіціарки вбивств євреїв – їхній «невидимий» досвід ще чекає на своїх дослідників. Вікторія Іваненко поділилася як професійними викликами, які стояли перед нею як перекладачкою, так і особистими переживаннями, адже книжка насправду є складною на багатьох рівнях сприйняття. У подальшому обговоренні спікерки звернули увагу на те, що неочікувано одним із най-

важчих розділів книжки виявився не той, де розповідалось про жінок, які стали вбивцями, і про те, як вони вбивали, а розділ «Якою була їхня подальша доля?», де авторка описує життя тринадцяти жінок після завершення війни. Тож «якою була їхня подальша доля? Коротка відповідь така: більшість із них unikнула покарання за вбивства».

Докторка Венді Лауер подякувала всім українським колегам за роботу над виданням українського перекладу та наголосила, що вважає таку роботу внеском у збереження пам'яті про жертв Голокосту.

Глядачів найбільше цікавили запитання про труднощі перекладу та готовність сприймати тему жінок як агенток насильства. Переглянути запис трансляції презентації можна у розділі «Відео» на сторінці УЦВІГ у Фейсбук: <https://www.facebook.com/uhcenter>.

Електронну копію українського перекладу книжки Венді Лауер «Фурії Гітлера. Німецькі жінки у нацистських полях смерті» можна завантажити у форматі pdf на сайті Українського центру вивчення історії Голокосту у розділі «Видання» (підрозділ «Наукові видання»). Всіх, хто бажає отримати паперовий примірник, просимо звертатись до Центру, написавши на адресу: uhcenter@holocaust.kiev.ua.

Будемо також щиро вдячні, якщо ви, прочитавши книжку, поділитесь своїми враженнями, рефлексіями або відгуками.

*Надія Уфимцева,
наукова редакторка українського перекладу*

(НЕ) ЖІНОЧА СПРАВА

Нещодавно прочитала книжку американської дослідниці історії Голокосту докторки Венді Лауер «Фурії Гітлера. Німецькі жінки у нацистських полях смерті», видану Українським центром вивчення історії Голокосту. Переклала книгу українською мовою Вікторія Іваненко, науковою редакторкою перекладу виступала Надія Уфимцева, літературною – Олена Пазок. Видання здійснено за підтримки програми книжкових перекладів Відділу преси, освіти і культури Посольства США в Україні.

Ця унікальна, на мою думку, книжка, присвячена дослідженню долі німецьких жінок у період існування Третього райху та їхньої участі в нацистському геноциді. Питання розглядається на прикладі біографій тринадцяти жінок, які через свої професійні або родинні зв'язки споглядали нацистські злочини чи навіть брали в них участь. Для мене книжка стала цікавою ще й тому, що певний час більше ніж половина із цих тринадцяти жінок були тісно пов'язані з окупованою Україною, а одна – з містом Володимиром-Волинським, в якому я колись навчалась. Спогадами про довоєнне і воєнне життя міста неодноразово ділилася й моя бабуся, яка згадувала, зокрема, і про трагічну долю євреїв.

Під час онлайн-презентації українського перекладу книжки хтось у коментарях написав, що прочитав її за один вечір. Я так не змогла... Кілька разів відкладала, шукала слушну нагоду: щоб і час був, і настрої відповідні, і можливість осмислення, адже дослідження глибоке, змістовне й цікаве.

Розглядаю фотографії. Аннетте Шюкінг, Ільзе Штруве, Лізелотте Масер, Гертруде Зегель Ландау, Вера Штелі Воляуф, Лізель Рідель Вільгауз, Ерна Петрі... Симпатичні обличчя, ніжні усмішки, кокетливі погляди... Робили смер-

тельні ін'єкції пацієнтам? Бенкетували з чоловіками біля розстрільних ям? Власноруч убивали єврейських дітей?! Та ні, не може бути! То що ж таке мало трапитись із цими молодими дівчатами, щоб вони перетворились на холодно-кровних убивць? Механізм цієї трансформації, на мою думку, якраз і досліджує Венді Лауер. А долі цих тринадцяти жінок, біографії яких використані, – дзеркало, в якому відображаються процеси, що відбувались у суспільстві нацистської Німеччини, та їх наслідки.

Нацистська ідеологія і пропаганда спрацьовували відмінно. Кілька років «промивання мізків» – і ти спокійно посилаєш людей до газових камер, складаєш розстрільні списки, бо це ж твоя «робота»; береш участь у полюванні на живих людей чи просто заради розваги стріляєш у робітників, які працюють у твоєму саду, адже це «недолюди»; вважаєш своїм обов'язком власноруч убити єврейських дітей, яким пощастило втекти з потяга смерті, бо ж чоловік затримується на роботі, а більше нікому «навести порядок». Це книжка про систему, яка знищує людей, і не тільки фізично. Жінки, про яких ідеться, були вчительками, секретарками, медсестрами, що виконували свої посадові обов'язки на службі у злочинного режиму, або ж дружинами й коханками нацистських посадовців, які прагнули бути гідними своїх чоловіків. Нацистська система, здійснивши підміну цінностей і надавши можливість безкарно чинити насильство, поставила їх перед вибором: залиши-

тись людиною або беззаперечно підтримати сторону зла. «Втрачене покоління німецьких жінок» – пише про них Венді Лауер. Думаю, найбільша втрата цього покоління – втрата людяності...

А ще прочитана книга нашттовхнула мене на думку про роль жінок в інших геноцидах, зокрема Голодоморі. Секретарки наркомів, продавчині Торгсину, ідейні комсомолки та дружини активістів – їхні біографії теж можуть бути цікавими для наукового дослідження.

*Лариса Лотоцька, вчителька історії,
м. Турійськ, Волинська область*

***

«Фурії Гітлера» Венді Лауер – ця книжка наче створена до пари книжці Світлани Алексєвич «У війни не жіноче обличчя». Звісно, вона набагато слабша як літературно, так і змістовно, це скоріше перероблена наукова праця, ніж науково-популярна або художня книжка, проте вона розкаже ту саму історію – історію жінок у 1930–1940-ві роки, але цього разу – із боку нацистської Німеччини. І для мене вона порушує передусім питання становища жінки у суспільстві (та наслідки цього – як юридичні, так і моральні), ніж питання покарання винуватців.

Міла Юцкевич

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

Крамер Клара. Війна Клари: правдива історія дівчини про дивовижний порятунок від нацистів / співавт. Стівен Гланц; пер. з англ. В. Бобров. – Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2020. – 348 с.: іл.

Після того як нацисти захопили маленьке польське містечко Жолків, сьогодні Жовкву, життя п'ятнадцятирічної єврейської дівчини Клари змінилося назавжди. Коли навколо почалися вбивства й депортації містян, родина Клари та ще дві сім'ї сховалися у саморобному бункері. Над ними жила родина Беків.

Пан Бек, п'яниця, бабій і самопроголошений антисеміт, – негешовий для героїчних учинків персонаж, однак він упродовж усієї війни ризикував своїм життям, щоб уберегти підопічних. Життя під його заступництвом не було передбачуваним. Траплялися, зокрема, нічні пиятики з есесівцями, роман з однією з жінок у бункері. Іноді здавалося, що загроза від Бека є не меншою за загрозу зовні.

Через шістьдесят років Клара написала це надзвичайне свідчення. «Війна Клари» – це лірична, драматична та, попри найгірші обставини, справжня історія про надію та виживання.

Переклад та видання здійснено за підтримки Благодійної фундації «Українсько-єврейська зустріч» (Канада) та Міністерства закордонних справ Німеччини (проект «Мережа пам'яті») у співпраці з Фондом «Міжнародна співпраця для Жовкви».

Лауер Венді. Фурії Гітлера. Німецькі жінки у нацистських полях смерті / пер. з англійської В. Іваненко. – Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2020. – 280 с.: іл.

Під час Другої світової війни на окупованих Німеччиною східних територіях дотичними до місць учинення масштабних нацистських злочинів проти людства стали близько пів мільйона німецьких жінок. У книжці представлено історії декількох молодих німецьких жінок, які через різні життєві обставини, бажання професійних здобутків або особисту відданість нацистським ідеям опинились вічна-віч із Голокостом і геноцидом. Деякий час вісім із тринадцяти жінок, про яких іде мова у виданні, були тісно пов'язані з окупованою Україною. Вони відвідували гетто у Львові, Рівному і Дрогобичі, були спостерігачками «акцій» у Тернополі, Бучачі та Житомирі, а деякі з них стали вбивцями у Львові та Гряді. Ці жінки були вчительками, медсестрами, секретарками або ж дружинами нацистів. Венді Лауер досліджує, яким чином їхні професійні або родинні зв'язки впливали на їхні споглядання та навіть участь у вчиненні злочинів. Окрему увагу авторки присвячено подальшим долям жінок, їхнім розповідям про побачене та почуте. Повоєнні судові розслідування, розглянуті у дослідженні, демонструють, як гендерні стереотипи та уявлення ставали на заваді покаранню злочинниць і пошуку справедливості тими, хто вижив у гетто та концентраційних таборах.

Видання розраховано на всіх, кого цікавить історія Голокосту на теренах України в роки Другої світової війни, жіноча історія, історії геноциду.

Видання здійснено за підтримки програми книжкових перекладів Відділу преси, освіти і культури Посольства США в Україні.

Дорогами пам'яті: як організувати меморіальні візити до місць масових поховань (з досвіду проекту «Захистимо пам'ять») / упоряд. О. Л. Педан-Слепухіна. – Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2020. – 126 с.

Методичний посібник адресований учителям і учням, а також усім, хто хоче долучитися до збереження пам'яті про українських євреїв та ромів, убитих під час Другої світової війни. Посібник має на меті допомогти в організації системної виховної роботи в школі та місцевій громаді заради впорядкування меморіальних місць та вшанування пам'яті невинно загиблих співгромадян.

Він містить теоретичні та аналітичні матеріали щодо політики пам'яті та меморіалізації місць масових поховань у різні історичні періоди; загальні рекомендації, методичні розробки для роботи з учнями під час підготовки та проведення меморіальних візитів до місць пам'яті; списки наукової, навчально-методичної літератури та посилань на інтернет-ресурси; описи досвіду та відгуки вчителів-учасників проекту «Захистимо пам'ять».

Окрема подяка за досвід та рецензування матеріалів вчителям – учасникам проекту «Захистимо пам'ять»: Людмилі Бадрак, Юрію Березі, Лілії Варварчук, Олені Грозі, Наталії Гурській, Наталії Дудці, Олені Заєць, Катерині Конопко, Любові Кремінець, Олені Ненюковій, Оксані Онищук, Павлові Пушкаруку, Павлові Скавронському, Анатолію Тимошуку, Оксані Усенко та ін.

Видання здійснено в рамках проекту «Мережа пам'яті» за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини.

ОГОЛОШЕННЯ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Національна спілка краєзнавців України
Український центр вивчення історії Голокосту (Київ)
Фонд «Меморіал убитим євреям Європи» (Берлін)

Житомирська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
Бердичівська міська рада
Музей історії міста Бердичева

14 вересня 2021 року
проводять у м. Бердичеві Житомирської обл. Міжнародну науково-краєзнавчу конференцію
«Пам'ять нетлінна: Голокост на теренах нашого краю»

- На конференції пропонується розглянути такі напрями досліджень:
- події Голокосту на території України у 1941–1944 рр.;
  - Бердичівська трагедія єврейського народу під час Другої світової війни;
  - Праведники народів світу;
  - ставлення до подій Голокосту владних структур та історичної науки у 1946–1990 рр. та 1991–2021 рр. (порівняльний аспект);
  - робота Українського центру вивчення історії Голокосту з вивчення, поширення знань та меморіалізації місць масового знищення єврейського народу під час нацистської окупації;
  - проєкт «Захистимо пам'ять» / «Мережа пам'яті» в дії;
  - фонд «Меморіал убитим євреям Європи» і Україна;
  - постаті представників єврейського народу і Голокост;
  - висвітлення подій Голокосту в музейній діяльності.

Планується видання наукового збірника матеріалів конференції до початку її проведення.

Оргкомітет приймає статті до збірника «Пам'ять нетлінна: Голокост на теренах нашого краю» в електронному вигляді та анкетні дані про авторів до 1 серпня 2021 р. Обсяг матеріалів – до 10 сторінок тексту (формат А4). Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows, шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 12, міжрядковий інтервал – 1,5. Параметри сторінки: верхній та нижній береги – 2 см, лівий – 3 см, правий – 1,5 см. Формат файлу Word. Текст потрібно набирати без переносів слів. Абзацні відступи формують у матеріалі, а не використанням пробілів і табулятора. Текст статті записують в окремий файл під назвою Прізвище.doc; в окремому файлі подають перелік ілюстрацій під назвою Прізвище.Перелік.doc; ілюстрації записують в окремі файли і розміщують у папці під назвою Рис.doc. Географічні назви подають за офіційно прийнятою транскрипцією. Точно зазначають джерело цитати.

Посилання у тексті потрібно оформлювати в квадратних дужках, наприклад: [1, с. 23], [25, с. 119, рис. 5]. В кінці тексту подають пронумерований список літератури та джерел в алфавітному порядку, оформлений згідно з вимогами сучасного національного державного стандарту ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»: розмір шрифту – 10, міжрядковий інтервал – 1.

Вимоги до оформлення статей: вгорі зліва – УДК, нижче справа – прізвище та ініціали автора (авторів), нижче справа – курсивом у круглих дужках назва міста (населеного пункту), нижче посередині – назва статті великими літерами, нижче з абзацу курсивом – анотація українською мовою, нижче з абзацу курсивом – ключові слова (6–10 назв), далі з абзацу текст статті, після тексту статті – література та джерела. Автори статей окремим файлом повідомляють про себе такі дані: прізвище, ім'я, по батькові (без скорочень), науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посада, адреса для листування, телефон (роб., дом., мобільний), електронна пошта. Автори несуть відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо. Тексти статей буде опубліковано в авторській редакції. Оргкомітет залишає за собою право відхиляти для публікації доповіді, які не відповідають вимогам та тематиці конференції. Проїзд та проживання учасників конференції за власні кошти або кошти організації, яка відряджає.

Матеріали надсилати до 10 серпня 2021 р. на адресу: Музей історії міста Бердичева, площа Соборна, 25, м. Бердичів, Житомирська обл., Україна, 13300, або на електронну адресу: skavr_p@ukr.net.

Телефони для довідок: +38-041-43-2-44-07 або +38-096-35-25-336. Контактна особа: директор музею – Скавронський Павло Степанович.

Ми будемо вдячні за поширення цієї інформації серед колег та зацікавлених осіб.

ОРГКОМІТЕТ

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. Круглий стіл, присвячений Міжнародному дню пам'яті жертв Голокосту.
2. Методичні розробки.
3. Новини бібліотеки Центру.
4. Нові видання Центру.
5. Оголошення.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kiev.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Видруковано:
ФОП Козлов О. М.
м. Київ, 03170, бул. Романа Ролана, 13Г
тел./факс: +38 (044) 206-46-20
Наклад 700 прим.

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова